

SINKÓ ERVIN:

Hazugságok és igazságok

(Szélfeljegyzetek egy le nem zárt vitához)

1. *Roma locuta, causa non est finita.*

Úgy látszik, hogy Magyarországon egyelőre lezáródott a Lukács György irodalmi tevékenysége körüli »vita«.

Idézőjelbe teszem a szót azért, mert ami ott történt, az alig hasonlít vitához. Körülbelül egy évig tartó cikkezések folyamán senki se foglalt a nyilvánosság előtt állást Lukács György mellett s ő maga is csak hallgatott hozzá, hogy vonulnak fel ellene a Horváth Márton féle kis ágyúktól kezdve olyan nehéz ütegek, mint Rudas László.

A vádlott maga csak akkor szólalt meg, mikor a különböző kisebb és nagyobb és legnagyobb irodalmi ügyészek befejezték már vádbeszédeiket. Helyesebben a vádlott azt hitte, hogy már befejezték s ezért szólalt fel. Ámde a »vita« nem a vádlott utolsó szó jogán tett nyilatkozatával végződött, miután megszólalt minden nagy ágyúk legnagyobbja, tudniillik az az orosz Fadjejev, aki a szocialista realizmusról írt sületlenségeivel még a Szovjetunióban is majdnem közderültséget váltott ki, hanem Révai Józsefnek, a Magyar Dolgozók Pártja főtitkár helyettesének és népművelődési miniszternek a cikkével, melyben megírta, hogy a vádlott »önkritikája« haladást jelent ugyan, ámde nem e l é g g é t ö r e d e l m e s.

Ezzel Magyarországon a vitához többé senkinek sem lehet hozzátennivalója, mert tudvalevőleg ott is érvényben van az az elv, melynek klaszszikus formulázása: »*Roma locuta, causa finita*«.

Csak hogy mióta ezen a mi planétánkon él a gondolat és a szépség, soha még nem volt rá eset, hogy bárkinek is sikerült volna legfelsőbb ediktumok segítségével valóban eldönteni valamely vitás kérdést.

Az emberiség egész eddigi történelmének ez a kétségbevonhatatlan tapasztalati ténye nem változtat azon, hogy bizonyos felsőbb hatóságok a maguk gyógyíthatatlan korlátoltságában és örökletes vakságában századokról századokra mindig újra megkísérlik, hogy szentszéki bullákkal állják útját a föld forgásának és hogy csalhatatlan ediktumokkal kíséreljék meg megkötözni a megvesztegethetetlenül haladó, kritikus Gondolatot, mely pedig a történelmi fejlődés erőtől hajtva feltartóztathatatlanul gázol keresztül tekintélyeken, dogmákon s még a legtökéletesebben megszervezett államhatalmi gépezeteken is.

Maguk a problémák, melyeket Lukács az ő inkriminált írásaiban felvetett, valamint azok a nézetek és elvek, melyek a Lukács elleni támadások keretében manifesztálódtak, rendkívül figyelemreméltóak. Az egész kérdéskomplexum, melyet ez a »vita« nyilvánvalóvá tett, annyira elevenébe vág a haladó szellemű művészet jelenének és jövőjének, hogy nemcsak megkívánja a részletesebb ismertetést, hanem a kísérletet is, hogy állást foglaljunk vele szemben.

Tudtommal eddig Jugoszláviában Popovics Dusán és Lőrinc Péter foglalkozott csak a Lukács ellen intézett támadások analizisével. Popovics Dusán azonban a »Borbá«-ban írt cikkében (1950 június 24.) maga figyelmeztet rá, hogy »nem célja Lukács munkáinak elemzése, hanem csak az, hogy megvilágítsa, milyen pozíciókból fogtak hozzá Lukács kritizálásának«.

Lőrinc Péter a »Hid«-ban megjelent »Pártszerűség és hazafiság« című cikkében (1950 július) ismerteti a Lukács elleni támadások érveit, Lukács »önkritikáját« s a maga részéről egész sor értékes megjegyzést fűz a Lukács elleni per anyagához. A Lukács ellen felhozott érvek túlnyomórészt annyira a bevádolás jellegét viselik magukon, hogy Lőrinc Péter pszichológiailag érthetően helyenként abba a hibába esik, hogy Lukács támadóinak jogos bírálása, nála Lukács apológiájába csap át. Lukács vádlóival szemben odáig ragadtatja magát, hogy Lukácsról, mint »a legnagyobb élő esztétáról« beszél.

A »vitának« kétségkívül egyik érdekessége, hogy élénken megvilágítja azoknak a keleteurópai országoknak szellemi életét, melyeknek sorsát valójában nem a saját, hanem a Szovjetunió kormánya intézi.

Másik érdekessége, hogy elárulta, milyen szellem uralkodik egy olyan kommunista pártban, melyet nem forradalom, hanem idegen hadsereg győzelme tett kormányzó párttá.

Harmadik érdekessége a »vitának« magukban az általa felvetett és meg nem oldott problémákban rejlik. Ezeknek a problémáknak létezését tehát a Szovjetunióknak alárendelt keleteurópai országoknak még hivatalos képviselői se tudják elhallgatni vagy letagadni, de nincs módjuk e problémákkal nyíltan szembenézni, nincs módjuk őket szabadon megvitatni s még kevésbé megoldani. Ebben megakadályozza őket az a bürokratikus politikai rendszer, mely a Szovjetunió és a neki alárendelt országok szellemi életét kormányozza.

2. Lukács György útja.

A mi számunkra, akiknek megvan a lehetőségünk, hogy a szocialista kultúra építésének problémáit szabadon vegyük szemügyre, vizsgáljuk meg és gondoljuk végig, a pest-moszkvai »vitában« szereplő személyek csak annyiban érdekesek, amennyiben ez magának a vita tárgyának és szempontjainak jobb megértésére szolgál.

A nagy per hőse, Lukács György, több mint harminc éve tagja a magyar kommunista pártnak. Már az első világháború idején neve nemcsak Magyarországon, hanem nemzetközi viszonylatban is, különösen Németországban ismertté vált. Főbb műve: »A dráma története« (kétkötetes, értékes irodalomtörténeti mű, melyet annak idején a legkonzervatívabb ma-

gyar irodalmi fórum, a Kisfaludy Társaság pályadíjjal jutalmazott.) A magyar szellemi életben ennél a művénel nagyobb szerepet játszott egy terjedelmét tekintve kis füzete, mely »Eszztétikai kultúra« címen, 1910-ben jelent meg. Ebben a könyvében Lukács, az akkor Magyarországon dívó esztéticizmussal és l'art pour l'artizmussal az életet és a művészetet, mint individuális etikai feladatot állítja szembe. Ennek a felfogásának jegyében alapítja meg néhányadmagával a Szellemtudományi Társaságot, mely a filozófiai szellemet igyekszik meghonosítani Magyarországon. Plotinustól és a középkori német misztikától Husserlig minden ott szerepel ennek a társaságnak és folyóiratának a műsorán s mindez a protestálás jellegével a budapesti frivol polgári esztéticizmussal szemben. Ennek jegyében íródik az a polémikus könyve is, melyben Balázs Béla mellett tör lándzsát, aki önként jelentkezik katonának az első világháborúban azzal a megokolással, hogy ki akarja venni részét a világra zúdult nagy szenvedésből. »Balázs Béla és akiknek nem kell« a címe ennek a könyvnek.

Műveinek nagyobb és jelentősebb részét azonban Lukács német nyelven írja. Ezek között első sorban említendő »A lélek és a formák« című tanulmánysorozata, mely 1911-ben jelenik meg. Lukács akkori érdeklődési körét már tanulmányainak címe is kellőképpen jellemzi »Platonizmus, költészet és a formák: Rudolf Kassner«. »Sören Kierkegaard«, »Az új magányosság és a lírája: Stefan George«, »A tragédia metafizikája: Paul Ernst«, »A vágy és a forma: Charles Louis Philippe«, és nem lehet nem megemlíteni végül Lukács e korszakának legrepresentatívabb művét, mely eredetileg ugyancsak németül »A regény elmélete« címen jelent meg.

A nagy októberi szocialista forradalom Lukács életében és művében fordulópontot jelent. Ő, aki azt írta a saját magábavonultságáról, az állapotról, melyben az egyén mindenén kívül áll és nem talál közös zászlót, melyet magáénak vallhat, hogy az ilyen »teljes szabadság a legírtózatossabb megkötöttség... a legkeményebben kötő rabszolgaság, a legkegyetlenebb öncsonkítása a léleknek... az alkotni és cselekedni tudás hiányának, a pillanatoknak való teljes kiszolgáltatottságnak életprincipiommokká való emelése...« — a nagy októberi szocialista forradalommal, úgy tűnt neki, kapott reményt, célt és feladatot, mely megadja az egyéni életnek azt az etikai tartalmat, melyet ő kezdettől fogva áhítva keresett.

Lukács György hamar maga köré gyűjtötte azokat a húszéveseket, akik addig valami az orosz Proletkult-hoz hasonló »legradikálisabb« irányt tartottak vérbeli kommunistákhoz egyedül méltónak. Ezeknek az éppoly jóhiszemű, mint teoretikusan teljesen zavaros ifjaknak a szemé előtt Lukács tárta fel a marxizmus történetfilozófiai, humanisztikus és etikus tartalmait. Ez ifjak között, akiknek Lukács lett a szellemi vezetőjük, tanítójuk és példaképük, ott volt az 1919-ben szintén húszéves Révai József is.

A proletárdiktatúra idején Lukács György a magyar kommunista párt központi vezetőségének tagja, a közoktatási ügyek népbiztosa és a magyar vörös hadseregben komeszár.

Mikor a magyar proletárdiktatúra bukása után az emigrációban élő magyar kommunista párt frakciókra bomlott, melyek odáig mentek az

egymás ellen való ádáz harcban, hogy lapjaikban lopással, sikkasztással és csalással vádolták egymást, a Kún Béla vezetése ellen harcoló Lukács frakciójához tartozott Révai József is. Évekig dúltak ezek a frakcióharcok változatlan szívóssággal és változó szerencsével. Már jóval a második világháború kitörése előtt, Lukács aktív politika helyett, csak mint a marxista irodalomelmélet munkása működik Moszkvában.

3. Politika és irodalompolitika.

1943. derekán a kommunisták magyarországi pártjának központi vezetősége úgy találja, hogy a Népfront megvalósításának legjobb módja, hogy — feloszlassa saját pártját, a kommunista pártot. A saját kommunista pártját, mint akadályt távolítja el az útból. Ezzel a minden esetre különös nagylelkűséggel igyekszik elősegíteni, hogy Magyarországon egy, a legkülönbözőbb pártokat és osztályokat egyesítő »békepárt« jöjjön létre.

Ez a politika, melyet Moszkva nyilván azért diktált, mert azt remélte, hogy siettetni fogja Magyarországnak a fasiszta táborból való kiválását s másrészt, mint maga a III. Internacionále feloszlata az angol-amerikai szövetségeseket is megnyugtatja, ez a politika a tények tanúsága szerint nemcsak, hogy nem siettette Magyarországnak a fasiszta táborból való kiválását, hanem épp ellenkezőleg azt eredményezte, hogy — mint Rákosi Mátyás utólag helyesen állapította meg — »a magyar közigazgatás és a magyar hadsereg még akkor is a német fasizmus mellett állott, amikor már világszerte nyilvánvaló volt az ilyen magatartásnak minden katasztrófális következménye«.

»Ma már tisztán látjuk 1944 október 15-ike jelentőségét. Ekkor derült ki« — mondotta ugyanez alkalommal Rákosi — »hogy a magyar nép nem tudott arra az útra lépni, melyen előtte a románok, a bolgárok, a finnek elindultak.«*

A kérdésre, hogy mért nem tudott a magyar nép még akkor se, még erre az útra se lépni, Rákosi egyszerűen azzal felel: »kiderült, hogy a magyar reakció erősebben és jobban Hitler fasizmusához van növe, mint akármelyik csatlós állam.«

Ez a magyarázat egyáltalán nem hat meggyőzően. A reakció Magyarországon se lehetett erősebben és jobban Hitler fasizmusához növe, mint volt például Jugoszláviában. Jugoszlávia népei mégis tudvalevően már 1941-ben nemcsak, hogy »szakítottak« a faszizmussal, hanem háborúba mentek ellene, elindultak forradalmuk útján. S ami a fasiszta csatlós államokat illeti, mért lett volna azoknak a reakciója 1944-ben kevésbé erősen és kevésbé jobban Hitler fasizmusához növe, mint a magyar reakció?

Mért éri be Rákosi mégis a feltett kérdés ilyen »magyarázatával«. Nyilván azért, mert nem akarja s nem szabad neki a feltett kérdés nyomán haladva megvizsgálni, hogyha a magyar nép még 1944-ben sem tudott a faszizmussal való szakítás útjára lépni, nem volt-e ebben szerepe a moszkvai pártvezetőség pártot feloszlató, kommunista párt nélküli »békepárt«-politikájának? Lehetett volna-e a kommunista pártnak egy másik politikával legalább annyit elérni, hogy Magyarország népe maga is va-

* A népi demokrácia útja, Szikra 1947. 65. oldal. (Kiemelte S. E.)

lamicskével hozzájáruljon a fasizmus bukásához s hogy a fasizmus bukása e nép számára ne csupán szörnyű nemzeti összeomlást, hanem szubjektíve is akart és megértett forradalmi felszabadulást jelentsen?

Ezt a kérdést Magyarországon a mai napig senki se tette fel. Amit azonban nem lehetett és nem lehet eltussolni, az a tény, hogy a háború minden volt Magyarországon, csak épp nem »a forradalom lokomotívja«, a tény, hogy mikor a magyar kommunista párt központi vezetését a Vörös Hadsereg Moszkvából Magyarországra szállítja, a párt összesen egyszáztíz tagot számlál.

A helyzet tehát az volt, hogy a magyar kommunisták, akkor az országban senki másra, mint egyesyedül a győztes, megszálló Vörös Hadsereg, az ország népe szemében ellenséges, idegen hatalomra támaszkodhattak csak. A visszatérő kommunistákat, ha nem gyűlölet, úgy bizalmatlanság, vagy pedig az elvérzett ország alélt közönye fogadta. Olyan ország közönye, mely éveken át vett részt rablőháborúban s most maga is előbb a szövetséges német fasisztáktól, majd a győztes Vörös Hadseregtől fosztogatva és kifosztva siratja nem a bűnét, hanem azt, hogy nem volt több szerencséje.

1945 július 20-án még Révai József is azt írja, hogy a háború elvesztésével a magyarságot »szörnyű csapás érte, nemcsak anyagi létének feltételei rendültek meg, hanem szellemi és erkölcsi létének alapjai is.«*

Mért írta akkor Révai, hogy »elvesztettük a háborút« s mért írt úgy, mintha azt hinné, hogy a Horthy-Magyarországgal kapcsolatban egyáltalán lehet »szellemi és erkölcsi lét«-ről csak beszélni is?

Azért írt így, mert ez akkor az adott magyar körülményekhez való hozzásimulás politikájából következett. Adott körülmények alatt az ország lakosságának szellemi és erkölcsi nívója értendő, a huszonöt éves Horthy-uralom továbbélő szellemi atmoszférája az, melyhez Révai itt annyira alkalmazkodik, hogy Horthy háborújáról, mint a »mi háborúnkról« beszél. Tudatosan alkalmazkodik, hiszen ő az, aki a Kossuthról szóló tanulmányához írt előszavában, 1944 áprilisában megállapítja, hogy »a magyar uralkodó osztályok ideológiája (és gyakorlata) — valljuk be — mélyen behatolt a magyar népbe is. Ez az egyik fontos oka annak, hogy a magyar nép huszonöt éven át tűrte Horthy uralmát, sőt meglehetősen széles rétegei egyenesen támogatták.«**

A száztíz tagot számláló magyar kommunista párt abban látta feladatát, hogy fokozatosan olyan szervezetté váljon, mely nemcsak a megszálló Vörös Hadsereg hatalmára támaszkodhasson, hanem valami módon, sőt minden áron gyökeret verjen magában az országban is, abban a népben, melynek »meglehetősen széles rétegei nemcsak tűrték, hanem egyenesen támogatták Horthy uralmát«.

Ezt a helyzetet és ezt a belőle adódó feladatot Révai meglehetősen nyíltan formulázta meg 1945-ben:

»A magyar demokrácia győzött«, — írta akkor és folytatta e vallomással — »nem a népi forradalomban, hanem háborús vereség közepette, a Vörös Hadsereg segítségével győzött úgy, hogy saját demokratikus

* Révai József: *Ady*, Előszó VI.

** *Rákosi*, ugyanott, 82. oldal.

erőink szinte csak a befejezett tények után járulhattak hozzá — nem annyira a győzelemhez, mint inkább a győzelem megszilárdításához.*

Ebből a helyzetből és a helyzetnek ilyen világos megítéléséből következett, hogy mikor a győztes Vörös Hadsereg megszállja Magyarországot s nyomában a magyar kommunisták is megérkeznek Moszkvából, a párt politikáját az adott körülményekhez való legmesszebbmenő »hozzászólás« taktikája jellemzi.

Rákosi még 1947 áprilisában is emlékeztet arra, hogy »milyen nehéz és ellenséges volt a levegő velünk szemben.«**

A feladatot tehát a párt abban látja, hogy a templomépítési akcióktól kezdve, minden eszközzel azon legyen, hogy az ország lakossága a kommunistákat csak egy más pártok koalícióján belül működő »szalónképes« demokratikus parlamenti pártnak nézze.

»Rá kell mutatni« — figyelmeztetett 1947 április 12-ikén megtartott, említett beszámolójában Rákosi — »hogy az esztergomi érseki bazilikától kezdve hány templomot hoztunk rendbe, hogy a földosztásnál külön gondoskodtunk a szegény ekléziákról... Mi kommunisták ebben a kérdésben is vigyáztunk arra, hogy népünket ne nyugtalanítsuk és ne osszuk meg olyan kérdésekkel, amelyek felesleges és nem időszerű vitanyagot keltenek. Erre mutassanak rá az elvtársak.«

Erre mutassanak rá az elvtársak... Vajjon elkerülhetetlen volt-e ez a taktika, annak a pártnak a helyzetében, mely az országban csak az elvesztett háború után, a győztes megszálló, idegen hadsereg jóvoltából jelenhetett meg? Vajjon mennyiben hibás a párt egész háború alatti politikája abban, hogy a háború után a párt ebbe a helyzetbe került?

Ezek a kérdések nem érdektelenek. Itt azonban, elsősorban a tények ismertetése a fontos. Erre mutassanak rá az elvtársak, Ezzel a politikai taktikával természetesen összhangban volt a párt akkori irodalompolitikai vonala is. S épp ezért akkor a párt, mint saját irodalmi nézeteinek és törekvéseinek legfőbb és hivatalos tolmácsát, Lukács Györgyöt állította előtérbe, a tudóst és a kritikust, akit épp az európaiassága, nem a kommunista, hanem az egykori heidelbergi presztízse kitűnően képesített éppen erre a pártvezetőség szemében kardimális fontosságú propagáló és toborzó szerepre. Ekkor delegálják Lukácsot a koalíciós politika jegyében meginduló »Fórum« irodalmi folyóirat szerkesztőségébe és ezidőben és a párt akkori politikájának szellemében tartja meg és írja Lukács, azokat az előadásokat és tanulmányokat, melyek »irodalom és demokrácia« címen kötetbe gyűjtve 1947-ben a párt kiadásában jelennek meg. S főleg ez a könyv az, melyre 1950-ben a Lukács elleni támadásokat és vádak alapítják azok, akik 45-től 47-ig Lukácssal ez előadásokat és tanulmányokat elmondatták és írtatták.

4. Irodalom és demokrácia vagy forradalom — forradalom nélkül

Ha valaki tanulmányozni kívánná, hogy milyen ferde, sőt megalázóan lehetetlen helyzetbe kerül az a forradalmi párt, mely nem saját népére, hanem kizárólag valamely ellenséges megszálló hadseregére támaszkodik

* Révai, Ady, Előszó II. Szikra kiadás.

** Rákosi: A politikai helyzet és a magyar kommunista párt feladatai, Szikra 1947. 18. és 24. oldal

— ha valaki élő példán akarja szemlélni, hogy mennyire nem pótolja s nem pótolhatja egy nép életében a forradalomért vívott harcot a leg-hatalmasabb »felszabadító« hadsereg sem — ha valakit érdekelnek a taktikázásnak, a ravaszkodó, másokat is, önmagát is csaló, öntudatlan vagy tudatos óvatos megalkuvásoknak trappáns példája — egy szóval, mindenkinek, aki kíváncsi arra, hogy kerülhet kitűnő és nagyképesse-gű ember abba a helyzetbe, hogy elvek nevében elvtelen politikát űz, az erre érdekes és bőséges anyagra fog találni Lukács György — egyébként gondolatokban és megismerésekben gazdag — »Irodalom és demokrácia« című könyvében.

Ennek az igazságnak ilyen megállapításával azonban igazságtalanságot követnének el Lukács György személye iránt. Éspedig azért, mert Lukács György könyve nem az ő személyes magatartását tükrözi. Ez a könyv a magyar kommunisták akkori politikai vonalának, helyesebben, annak a politikának hű dokumentuma, melyet Moszkva előírása szerint érvényesítettek a magyar kommunisták Magyarországon.

Ezt az igazságot azonban ma senkinek se szabad Magyarországon hangosan kimondani, legkevésbé magának Lukács Györgynek. Ha ő védekezik, úgy kell tennie, mintha ő is azt hinné, hogy az ő személyes magatartásáról és nem a pártja akkori politikájáról van szó.

S ő éppúgy, mint mindenki más, tudván tudja, hogy ennek pontosan az ellenkezője igaz.

Íme egy példa, a sok közül, mely kardinális jelentőségű. Lukács György »Irodalom és demokrácia« című könyvének, »Szabad vagy irányított művészet?« című tanulmányában a 153. oldalon a következő mondatok olvashatók:

»Mi most már az az új probléma napjaink számára, mely ismét égetően aktuálissá teszi a művészi szabadság kérdését? ... Az új helyzet: a szocializmus győzelmé a Szovjetunióban; az új, a népi demokráciáért vívott küzdelem Európa legnagyobb részében. E két jelenség **alapotően, elvileg** különbözik egymástól. Az 1917-es nagy forradalom megsemmisítette Oroszországban a tőkés termelési rendet és egy emberöltő folyamán osztály nélküli társadalmat hozott létre. A népi demokrácia elve — főleg nálunk, de sok más országban is — érvényesülése legelejénél tart, s **ha megvalósítja is céljait, nem szándéka a tőkés termelési rendet megszüntetni s ezért nem is szándékolhatja az osztály nélküli társadalom megre-mentését.**« (Aláhúzta S. E.).

Úgyanebben a tanulmányban a 157. oldalon Lukács még egyszer, s ha lehet, még világosabban, így nyugtatja meg a koalíciós polgári kedélyeket a népi demokrácia lényegét illetően:

»A népi demokrácia gazdaságpolitikájában a kapitalizmus megszüntetése nem szerepel, mint kitzűzött cél. De igenis szerepel annak az egyeduralomnak megtörése, melyet a monopolizáció — a nagybirtok és nagy-tőke hatalmát egyesítve — nálunk gyakorolt.« (Aláhúzta S. E.).

Így Lukács. De vajjon a népi demokráciának ilyen értelmezésében Lukács álláspontja jut-e itt kifejezésre, vagy a magyar párté illetve Moszkváé?

Budapesten 1947-ben, a párt hivatalos kiadásában jelent meg Varga Jenőnek »A tőkés gazdaság a második világháború után« című könyve. Ebben a könyvben a 15. oldalon a következő mondatok olvashatók:

»A gazdasági változások komoly politikai változásokkal kapcsolatosak. Legfontosabb közülük, a kapitalizmus keretein belül, az új típusú demokrácia kialakulása. »Új típusú demokráciá«-n valamely ország olyan állapotát értjük, amelyben a hűbériség maradványait, a nagybirtokot felszámolták, amelyben fennáll ugyan a termelőeszközök, magántulajdonának rendszere, de az ipari, szállítási és hitelügyi nagyvállalatokat államosították, maga az állam és annak egész apparátusa pedig nem a monopóliumos burzsoázia érdekeit, hanem a városok és falvak dolgozóinak érdekeit szolgálja. Ilyen országnak számítható példának okáért Lengyelország, Bulgária, Jugoszlávia, Csehszlovákia.« (Aláhúzta S. E.).

Természetesen ebben az esetben sem magánvéleményről van szó, hanem a hivatalos felfogásról. Révai József sem nyilvánít magánvéleményt, mikor a magyar kommunista párt III. kongresszusán »Népi és polgári demokráciá« című referátumában a következőket mondja:

»De, elvtársak, a népi demokrácia nem számolja fel, ellenkezőleg, bizonyos értelemben megszilárdítja a polgári életformát, mert megvédi a kisemberek tulajdonát és függetlenségét a kiuzsorázó nagytőke ellen...«
»Éppen, mert kommunisták vagyunk, nem áztatjuk magunkat és a munkásokat... Ha mi tehát népi demokráciát mondunk, akkor népi demokráciát értünk is. A szocializmus, elvtársak, a termelőeszközök köztulajdonát jelenti, a kapitalizmus egész rendjének felszámolását. Erről nálunk szó sincs és jóideig nem is lesz... Ha harcba indulunk ez ellen a modern feudalizmus ellen, ez még korántsem jelenti, hogy az egész polgári társadalomnak hadat üzenünk. Ha a közérdek érvényesüléséért szállunk síkra a nagytőke önző profitérdekeivel szemben, ha a gazdaságilag erre érett nagyvállalatokat államosítani akarjuk, akkor nem szocializmust csinálunk közvetlenül, nem a polgári magántulajdont szüntetjük meg, hanem védjük a kisembereket a kispolgárok, a parasztok egyéni tulajdonán alapuló magántulajdont a monopoltőkével szemben.« (Aláhúzva az eredetiben.)*

S végül a magyar kommunista párt kiáltványa a magyar néphez a párt III. kongresszusa alkalmából pontosan ugyanúgy határozza meg a népi demokráciát, mint Lukács, Varga és Révai:

»A népi demokrácia a nemzeti közösség érdekeinek érvényesítése a profithajhászó nagytőke önző érdekeivel szemben. A népi demokrácia: a közösséget kiuzsorázó mammutvállalatok államosítása, a bankok és a külkereskedelem állami ellenőrzése... A népi demokrácia a munkásság, a parasztság és haladó értelmiség megbonthatatlan szövetsége és döntő szava az államéletben!?"**

Vajjon lehet-e messzebbmenő a lojalitás hiánya, lehet-e másnak minősíteni, mint durva képmutatásnak, ha Révai József 1950-ben a »Társadalmi Szemle« 3-4. számában nem a magyar kommunista pártot és saját magát, hanem — Lukács Györgyöt bírálja a népi demokráciának hamis felfogásáért? Az a Révai, aki, mint láttuk, 1946-ban a párt III. kongresszusán azt mondja a népi demokráciáról, hogy az »nem számolja

* A népi demokrácia útja, Szikra Budapest, 1946. 132—133. oldal

** A népi demokrácia útja, 310. oldal.

fel, hanem bizonyos értelemben megerősíti a polgári életformát», ez a Révai 1950-ben szemére veti Lukácsnak, hogy »hamis nézetei voltak a népi demokráciáról és e hamis nézetek szabták meg a népi demokrácia irodalmáról való elméletét.«

És ennek az állításnak bizonyítására Révai citálja, mit írt Lukács 1946-ban — de nem citálja, hogy ugyanebben az évben ő maga is s az egész párt pontosan azt beszélte és írta, amit Lukács. Futólag megemlíti ugyan, hogy abban az időben »még a párt sem tisztázta teljesen a népi demokrácia jellegét és fejlődési perspektíváit, de ezt is csak azért teszi, hogy nagyobb valószínűséggel úgy tűntethesse fel Lukács nézeteit, mintha azok különböztek volna a pártétól.

»A népi demokrácia, melynek nem szándéka megvalósítani a szocializmust, amely nem akarja érinteni a kapitalista termelés rendjét, ez a nézet többet jelent, mint bizonyos tisztázatlanságot a szocializmushoz való fejlődés kérdésében. Lukács elvtárs egy átmeneti és ideiglenes periódust abszolút és végleges rendnek fogott fel, úgy tekintette tehát, hogy a népi demokrácia, mint ilyen, ellentétben a polgári (»formális«) demokráciával megmaradhat és állandó lehet a kapitalizmus talaján. Hogy ez a nézet teoretikusan abszurd és a gyakorlatban káros és opportunistikus, nem szorul bizonyítékra.«

Ezt a példát részletesebben tárgyaltam meg, mert kiválóan szemléletes példája annak, hogy noha csak irodalomelméleti kérdésekről van szó, ugyanaz a módszer érvényesül a velük kapcsolatos vitában, mint a Rajk-perben.

A pártvezetőség opportunisták koalíciós politikája szellemében elrendeli a pártszervezet feloszlását a rendőrségben és a határőrségben s azután saját politikáját úgy állítja be, mint Rajk személyes bűnét. Nem az ország népe előtt, mely döntő tényezőként alig számít, hanem a felsőbb hatóság előtt.

A »vita«, minden vita úgy folyik, hogy mindenki félszemmel a felsőbb hatóságra néz, mely élet és halál ura és melynek a megelégedése mindennél és mindenkinél, legközelebbi, legjobb, leghűbb elvtársak igazánál — és fejénél is — fontosabb. Csak azért, hogy a felsőbb hatóság — mely természetesen Magyarországon nem a magyar pártvezetőség — ne gyanúsítson esetleges rokonszenvvél a kegyvesztett vádlottal szemben, az ilyen pusztán gyanúba keveredés veszedelmének elhárítása érdekében mindenki siet odaállni az ügyész mellé s ha van, akit a vádlotthoz a tanítvány érzelmek és közös harcok emléke köt — annak számára ez csak egy okkal több, hogy ne maradjon el azóktól, akik nyilvánosan szembefordulnak a vádlottal. Nincs más kötelező lojalitás, csak a lojalitás felé.

Forradalom — forradalom nélkül, forradalmi hatalom, nem forradalmi tömegek, hanem idegen nagyhatalom és hadserege akaratóból menthetetlenül így és csak így tükröződhet egy ilykép külső hatalom kegyétől függő pártnak életében, politikájában és egész moráljában.

Természetesen nemcsak a népi demokrácia hamis felfogásában tükrözi Lukács inkriminált könyve a párt akkori politikáját. Lukács könyvének egyik legfőbb érdekessége épp az, hogy minden vonatkozásban hű kifejezője annak az objektív helyzetnek, melyet a párt számára Magyar-

országon a megszálló s csak a megszálló jóvoltából végrehajtott forradalmi jellegű társadalmi átalakulás teremtett.

5. Lukács elleni vádak első fejezete

A vádak első fejezete... Orosz részről meglehetősen későn avatkoztak bele a »vitába«. Csak akkor, amikor tekintettel az ügy fontosságára, minden félreértés elkerülése végett jónak látták tudtára adni azoknak, akiket illet, hogy nem Rudas László az, aki elítéli Lukácsot, hanem Rudas László csak kifejezi a legfelsőbb hatóságnak, Moszkvának elégedetlenségét és felháborodását. Szükség volt erre azért, mert Rudas túlságos élvezettel, túlságosan temperamentumosan játszotta meg a kritikus rábízott szerepét. Lehettek, akik abban a hiszemben, abban a tévhitben ringatták magukat, hogy itt csak régi frakciós harcok emlékeként tovább élő személyes ellenséges indulat parazsa lobbant csak lángra s ennélfogva nem eléggé ijedtek meg.

Rudas csakugyan sokszor fordít. Félmondatokat citál s közben nem mulasztja el egy-egy célzással szemérvetni Lukácsnak a régmúltat is, mint amilyen például a következő:

»Az is igaz, hogy a kommunista pártokban nem egyszer ütötte fel fejét szekta-szellem, amikor a párt a föld alatt harcolt és el volt zárva a tömegektől. Erről maga Lukács elvtárs is dalolhatna egy kis nótácskát.«

Rudas annyiban nem jól dolgozott, hogy az ilyen személyes élű kitérésekkel és a nyílt denunciaciók akcentusaival elterelte a figyelmet arról, ami Moszkva számára a lényeges volt. Persze közben Rudas is élesen megformulázott jónéhány tárgyilagos vádat. Egyik súlyosabb vád, hogy Lukács megsértette a párt-bürokrácia felségjogait, amennyiben az »Irodalom és demokrácia« című könyvében a következőket jelentette ki:

»Semmiféle »intézkedés« vagy »intézmény« vagy »irányítás« nem adhat új fejlődési irányt a művészetnek. Erre kizárólag maguk a művészek képesek, persze nem függetlenül az élet, a társadalom átalakulásától.«

Azonban még ez is az enyhébb vádak közül való, a legsúlyosabb a főbenjáró bűnhöz képest, melyet Lukács önkritikája után és Rudas és Fadjejev nyomán még félreérthetlenebbül, mint ők és teljes »ideológiai fegyverzettel« formuláz meg Révai József. Ez pedig a vád, hogy Lukács nem tekinti egyedüli és legfőbb példaképnek a szovjetirodalmat és művészetet, alábecsüli a Szovjetunió szerepét, sőt tagadni látszik, hogy a Szovjetunióban máris megvalósult a példaadó és minden eddiginél magasabb, minden eddigit felülmúló szocialista kultúra.

Ez az a halálos bűn, mellyel Lukács voltakép az egész hadjáratot maga ellen kiváltotta. Már Rudas is beszél róla, hogy »alaposan fel lehet tételni, hogy Lukács a szovjetkultúrát nem tekinti »még« szocialista kultúrának... Ha tekintetbe vesszük azt, hogy az egyetlen és utolsó szocialista író, akit Lukács még elismer, Maxim Gorkij — a többi szovjetíró ellenben számára egyszerűen nem létezik, akkor nem felesleges, de rendkívül szükséges és sürgős Lukács elvtársról megkövetelnünk: nyilatkozzék világosan és határozottan... Mindenki be fogja látni, mennyire fontos ez éppen ma, amikor harcot kell vívni bizonyos elemék

ellen, akik a Szovjetunió vezető szerepét, hol az egyik, hol a másik téren... lekicsinylik... Ezt a szovjetellenes, hazafiatlan irányt tudva-levően kozmopolitizmusnak nevezik.«

Ahogy a vádakat két csoportra, úgy Lukács önkritikáját is két fejezetre lehet osztani.

6. Lukács önkritikájának első fejezete

Ha valaki jobbfelül vág képen, tartsd oda neki a bal orcádat is... Az alázatosságnak ezt az evangéliumi parancsát messze túlhaladja, amit a Szovjetunióban és azokban az országokban, melyeket a Szovjetunióból kormányoznak, a vádlottól megkövetelnek. A vádlottnak — akár ügynevezett népbíróság előtt áll, akár pedig ügynevezett vitának a középpontjában — magának kell önmagát lendülettel, a meggyőződés és az önmaga ellen való felháborodás minden külső jelével pofozgatni s lehetőleg úgy, hogy messze hallhatóan csattanjon.

Lukács önkritikája első fejezetében, noha alávetette magát a szer-tartásnak, mégis védekezett is s épp ezért Révai, aki az utolsó szó jogát nem hagyta meg a vádlottnak, hanem magának tartotta, megkeveselte az önkritiká lendületét. »Lukács önkritikája jelent ugyan egy lépést előre, de nem hatolt elég mélyre és nem volt elég következetes« — ezzel a szintén előírá-os formulával fejezte ki Révai azt az ítéletét, hogy Lukács helyenként csak szimulálta a maga pofozását.

Ha a kimondott szó nem a gondolat közlésére, hanem mindenható felsőbb hatóság követelményeinek kielégítésére, a mindenható felsőbb hatóság bizalmának és kegyének megnyerésére, további biztosítására vagy visszanyerésére szolgál, akkor természetesen jogos az önkritika és a kritika végső őszinteségében kételkedni. Lukács önkritikája első fejezetét illetően azonban feltétlenül el kell ismerni, hogyha nem is mondja ki egészen gondolatait, azoknak mégis felerészben hangot ad. Felerészben és igen óvatosan. Mégis kiderül, mennyire tisztán látja, hogy a hibák, amiket szemére vetnek, egy »hibás« helyzetnek a következményei; annak, hogy a »felszabadított« Magyarország egy a megszállott Magyarországgal s hogy a magyar kommunista párt nem egy forradalmi processzusnak, hanem egy idegen hadserég győzelmének köszönheti szerepét.

Igaz, Lukács ezt eufémisztikusan úgy fejezi ki, hogy Magyarországon »a szociális tartalmában forradalmi átalakulás viszonylag békésen folyt le«. A viszonylag békésen azt jelenti, hogy nem a kommunista párt által vezetett és megszervezett tömegek forradalmi harca vívta ki, hanem a megszálló akarata, parancsa és ereje. Ezt mondja ki Lukács, mikor »ön-bírálata« ez első részében a magyar kommunista párt akkori helyzetét és e helyzetből adódó taktikáját jellemzi:

»Arról volt tehát szó, hogy tisztásokat vágjunk a jövő útjai számára és e munka részére értelmiségünket és íróinkat megnyerjük; megérttes-sük velük, hogy ez a leszámolás a multtal az ő saját — anyagi és szellemi — érdekük. Ezt a tisztázódási folyamatot megnehezítette az, hogy a Magyarországon lejátszódó, szociális tartalmában forradalmi átalakulás viszonylag békésen folyt le. A véres polgárháború be nem következése rendkívül meggyorsította gazdasági és kulturális fejlődésünket, ugyanakkor azonban — éppen az értelmiségben — nem kényszerített ki ha-

tározott állásfoglalásokat, lehetővé tette az értelmiség számára lavírozni az igen és a nem között.»

Lukács itt féligazságokat mond, mert az egész igazság úgy hangzana, hogy a kommunista párt volt az, amely még csak lavírozásra se kényyszerítette akkor az értelmiséget, hanem például olyan exponált ellenforradalmi ideológusokat is, amilyen például Szekfű Gyula volt, az antiszemita magyar imperializmusnak ez a szellemi előharcosa, az új Magyarországnak nemcsak megtűrt relikviája, hanem a magyar köztársaság moszkvai nagykövete lehetett.

Lukács tovább analizálva eljárását azt mondja, hogy nem tehetett másképp, ha már a magyar értelmiséghez kellett beszélnie, mint alkalmazkodnia ennek az értelmiségnek s különösen a magyar íróknak elmaradott reakciós világnézetéhez. Bizonyos bátorság van abban, ahogy kijelenti: »Ma is meg vagyok arról győződve, hogy számos kérdésben helyesen jártam el.« Azonban hozzáteszi, hogy »nem egy esetben túl messzire mentem el ebben a kiindulásban az akkor adott ideológiai állapotból... Ez a túlságos hozzásimulási törekvés a felszabadulást közvetlenül követő ideológiai állapothoz már akkor is azzal a hátrányos következménnyel járt, melyet akkor is nem egyszer éreztem, de amely csak most vált előttem teljesen világossá, hogy az ilyen kifejezésmódot az ingadozó, a tompán ellenálló értelmiség nem egyszer saját ellenállásának igazolására használhatta ki. Ilyen ideológiai zavarok jöttek létre abból, hogy kifejezésmódban túlságosan hozzásimultam az akkor adott helyzethez«.

Ismétlem, Lukács még ennek az »önbírálatnak« az első részében is csak felerészben és igen óvatosan mondja ki, amit gondol s amit Magyarországon mindenki tud. Nem mondja ki, hogy mindazt, amit ő akkor írt és beszélt, a magyar párt áldása kísérte. Ha szabadna neki, Lukács György hivatkozhatna a következő tényekre:

Inkriminált könyve nemcsak, hogy a Szikránál, tehát a párt hivatalos kiadvállalatánál jelent meg, hanem a hivatalos pártkiadó vállalat oly mértékben azonosította magát a könyvvel, hogy a könyv első kiadásának első belső oldalán a címlappal szemben középen ünnepélyes nagy betűkkel a kommunista kiadvállalat részéről a következő patétikus ajánlás olvasható:

A
MAGYAR KÖZTARSASÁG
második évében
hirdesse ez a könyv
a szabad szellem erejét
az erősödő
szabad magyar demokráciában

MAGYAR KÖNYVNAPOK 1947

Szikra könyvkiadó

Ha Lukács az egész igazságot kimondaná, akkor hivatkozhatna arra, hogy Rákositól Révaiig moszkvai utasításra a párt minden vezetője nemcsak »túlságosan hozzásimult« a fasiszta ideológiában felnevelkedett ma-

gyar értelmiséghez és írókhoz különösképpen, hanem valósággal udvaroltak és hízelegtek nekik, megtagadva minden forradalmi és marxista ideológiai következetességet. Ugyanúgy, ahogy a kommunista párt hivatalos kiadványai óvakodott a fent citált dedikációban »marxista« szellemről beszélni és taktikusabbnak találta a Lukács könyvéhez a »szabad szellem« semmitmondó jelzőjét alkalmazni. Idézhetném, hogy Rákosi Mátyás még 1947 április 12-ikén is, tehát még az ellenforradalmi összeesküvés leleplezése után is a magyar kommunista párt második országos értekezletén a következő utasítást adja:

»Fordítsuk figyelmünket az értelmiség felé... Az értelmiség jelentékeny része még mindig idegenül áll pártunkkal és a demokráciával szemben és helyenként komoly visszaesések is vannak. Az összeesküvéssel kapcsolatban, amibe sok értelmiségi volt belekeveredve, **helyenként valóságos értelmiség-ellenes hangulat keletkezett. Ezen feltétlenül változtatni kell, mert az értelmiség nélkül nem fogunk messzire jutni.***

Még később, 1947 augusztus 12-én, Révai József »A magyar értelmiség útja« címen tartott előadásában a következőképp »simult hozzá« a magyar értelmiséghez:

»Az értelmiség bírálását a demokráciával szemben nemcsak abból a szempontból kell fogadni, hogy itt egy kiváltságaiban fenyegetett réteg sértődöttségéről, fog nem értéséről van szó... nem igaz az, hogy a magyar értelmiség csak a maga érdekeit félti, amikor a demokráciát bírálja. Hanem félti a nemzetet a demokrácia bizonyos kinövésaitől, elhajlásaitól... Gondolok itt elsősorban arra a bírálatra, amellyel az **értelmiség legjobbjai, talán több mint a legjobbjai** illetik a demokráciát a pártérdekek túltengése miatt... Az értelmiségnek jótulajdonsága, hogy még akkor is megőrzi a pártoktól független, objektív közérdek iránti érzékét, ha pártokhoz is tartozik...«**

Nem kérdezhetné-e Lukács joggal, hogy akik így beszéltek 1947-ben, van-e azoknak joguk hozzá, neki szemére vetni bármit is? A legfurcsább azonban épp az, hogy Lukács egyik bírálója sem veti Lukács szemére az olyan állításokat, mint amilyen például a következő: »A kapitalista társadalom **legtehetségesebb** és legbecsületesebb ideológusának védtelensége a fasiszmus korszakának fontos tanulságai közé tartozik. Láttuk, hogyan tudta annak otromba demagógiája magának megnyerni a tehetségek egy részét és főképpen mennyire nem volt képes az értelmiség túlnyomó része, még gondolatilag sem, komolyan védekezni a fasiszta reakció mérgező hatásai ellen, még abban az időben sem, amikor ennek külsőleg megvoltak a lehetőségei«.

Nem rágalmazása-e ez a legjobbaknak és legbecsületesebbeknek s nem túlságosan nagylelkű legitimáció-e a magyar fasisztáknak a magyar kommunista párt ideológusának a kezéből?

Így sorakoztathatná fel végnélkül a vádlott Lukács az érveket amellett, hogy a bűnök közös bűnök, kollektívek. De akkor azt is meg kellene mondania, amit legkevésbé szabad: hogy még csak nem is a magyar párt kollektív bűnei, hanem a felsőbb hatóságé, mely a maga uralmi céljai eszközeként használta és használja az egykori forradalmárokat. Van négy sor Lukács inkriminált könyvének első kiadásában, mely arra

* Rákosi: A politikai helyzet és a magyar kommunista párt feladatai, Szikra 25. o.

** Révai: A magyar értelmiség útja, Szikra 20. o.

vall, hogy Lukács tisztában volt már 1946-ban is az okokkal és okozókkal — négy sor, mely úgy hangzik, mint egy sóhajtás:

»Jugoszlávia fölénye szomszédjai felett épp arra vezethető vissza, hogy benne az államformák szervesen nőttek ki a felszabadulási harc-teremtette közvetlenül demokratikus cselekvési formákból.«*

7. Amiről hallgatni kell vagy a megszentelt hazugságok.

A szegény magyar olvasónak valóban nem könnyű a dolga, ha tájékozódni akar a hazugságoknak és igazságoknak abban a sűrű tömkelegében, amit kommunista ideológusainak egy ilyen vitája felszínre hoz. A szebbnél-szebb Lenin-idézetek között ügyesen vannak elhelyezve otromba hazugságok, a legközelebbi mult történelmének kézzelfoghatóan szemérmetlen hamisításai. És amittől igazán eláll az ember lélegzete: épp a legotrombább hazugságokat patétikusan, az igazságnak legmélyebb hangú ünnepélyes akcentusaival írják le.

Semmi se jellemzőbb a szellemi légkörre, mint az a tény, hogy bizonyos hazugságokat, épp a legvaskosabbakat a legszemérszedettebbeket egyszerűen a megszentelt és vitathatatlan igazságok — a megtámadhatatlan szovjetigazságok — rangsorába emelték. Lukács támadói előszeretettel sáncolják el magukat épp ilyen megszentelt hazugságok mögé.

Lukács nem olyan naív, mint az Andersen-mesebeli mágusok, aki rá meri mondani a meztelen királyra, hogy meztelen. Ellenben el-elköveti azt a bűnt, hogy a meztelen királyra igen óvatosan azt mondja, hogy kissé hiányosan van felöltözve...

Íme egy példa. Szembeállítva a formális demokráciát a népi demokráciával, Lukács arról ír, hogy bizonyos válságos pillanatokban a formális demokrácia nem gyakorol elég vonzóerőt a tömegekre s ezzel kapcsolatban megkockáztatja a célzást a francia összeomlásra az utolsó háborúban: »A dolgozó tömegek maguk nem tekintették a maguk uralmának ezt a demokráciát: ezért omolhatott össze szinte ellenállás nélkül a fasizmus első rohama alatt«.

Mint látható, Lukács igen óvatosan csak az igazság felét mondja ki; de Rudast még ez is felháborítja. Rudas azt írja, hogy ez »gyökerében hamis, minden ténnyel ellenkező állítás«. És elképesztő lendülettel támad neki, Lukácsnak és vág a fejéhez ellenérvként ilyen mondatokat:

»Franciaországban a kommunista pártot betiltották, a kommunisták egy része börtönben ült, másik része kénytelen volt emigrálni, hogy a börtönt elkerülje. És mért kerültek börtönbe? Mert a német fasizmus elleni erélyes harcra akarták kényszeríteni a francia burzsoáziát és kormányát«.

Az igazság azonban az, hogy volt egy paktum, a német-orsz paktum, amelynek megkötése után Szovjetország a nyugati demokráciák ellen Németország oldalára állt, a nyugati demokráciákat Molotov és a szovjetsajtó háborús gyujtogatónak nevezte és maga Sztálin a Pravdában egy interview keretében, melyet az Izvesztija 1940. augusztus 23-ikán írt vezércikkében citál, a háborúért Londont és Páriszt teszi felelőssé, mert elutasították a fasiszta Németország békeajánlatait. Az igazság az, hogy a francia kommunista párt már akkor is éppúgy mint ma, teljesen alárendelte magát az orosz politikának és ennek a politikának megfele-

* Lukács: Irodalom és demokrácia, Szikra, Budapest 1947. 83. oldal.

lően nemhogy nem akarta kényszeríteni a francia burzsoáziát és kormányát erélyes harcra a német fasizmus ellen, hanem felszólította Franciaország lakosságát és a francia katonákat, hogy fraternizáljanak a németekkel. Az igazság az, hogy Florimond Benté és Arthur Ramotte kommunista képviselők a francia parlament elnökéhez levelet intéztek, amelyben a kommunista párt nevében tiltakoznak a német fasisztákkal viselt háború ellen. Az igazság az, hogy a francia kommunista párt főtitkára Maurice Thorez Moszkvába szökik, hogy onnan harcoljon nem a német fasizmus, hanem a francia háborús gyujtogatók ellen. Az igazság az, hogy 1940 februárjában Thorez és Duclos felszólítást intéznek a francia kommunista párt tagjaihoz, hogy harcoljanak »az imperialista háború ellen és a békéért« és hogy a kommunista képviselők, akik emiatt a politika miatt — s nem a német fasizmus elleni harc miatt — voltak bíróság elé állítva, a bíróság előtt a következő közös nyilatkozatot tették: »Minket üldöznek, mert végső határozottsággal szegültünk szembe és szegülünk szembe az imperialista háborúval s mert felszólítjuk a népet, hogy követelje az azonnali békét«. S hogy ez az igazság, azt bizonyítja maga a Pravda, 1940 január 26-án megjelent cikkében dicsóítja a francia kommunista pártot, amely gyárakban és a fronton egyaránt harcol »a francia nép elnyomói ellen, terjesztve mindenütt háború ellenes röplapokat, melyek a Németországgal megkötendő azonnali békét követelik«.

Ha azonban ma Magyarországon bárkinek is eszébe jutna ezekről a tényekről csak egy szót is mondani, akkor felmerülhetne a kérdés is, hogy vajjon helyes-e vakon követni mindenben az orosz politikát, vajjon nem a forradalom öngyilkossága-e, ha forradalmi pártok egyedüli törvénye és irányítója a nagy-orosz állami politika feltétel nélkül való kiszolgálása?

Ha a magyar olvasóról azt kell mondani, hogy szegény, ez a jelző valóban ráillik azokra is, akik ma olvasnivalókkal ellátják.

Lukács elég bátor ahhoz, hogy szembeszálljon Rudas némely vádjával és hogy ráolvassa Rudasra a személyes rosszindulatot és ferdítéseket, tehát, ha óvatosan is, azt, hogy hazug denúnciáns. »Leggyakrabban nem az én valóságos nézeteim ellen száll síkra, hanem egy fantóm ellen, amelyet ő maga konstruál«.

Így mert írni Lukács, amíg nem tudta, hogy Rudas személyében nemcsak Rudással, hanem Moszkvával került szembe. S mi se jellemzőbb a magyar író mai helyzetére Magyarországon, hogy amint ez kiderült, Lukácsnak el kellett hallgatnia. Hogy szabadna valakinek ma Magyarországon Fadjejevvel vitatkoznia? Ha Fadjejev megrovásban részesíti valamelyik magyar író, ennek a dolga a töredelmes hallgatás és magábaszállás. Ez azonban csak az egyik következmény. A másik az, hogy a magyar párt apparátusa a Fadjejev megrovását, mint a jó csatoló a trombitászt, harci jelnek fogja fel és már rohan is. Fadjejev 1950 februárjában lép a porondra s a magyar párt politikai bizottságának tagja, Révai József erre azonnal megérti, hogy »félreértésre« adhatna alkalmat, ha nem indulna csatába, a Társadalmi Szemlének még ugyanabban a számában, mely Fadjejev véleményét közli, hosszú cikkben »teoretikusan« szelvében-hosszában feldolgozza és részletekbe menően kifejti Fadjejev mester fellebbezhetetlen alapvető igazságait.

Fadjejev cikkében, melynek címe »Az irodalmi kritika feladatai«, moszkvai magaslataiból a következő ítéletet hirdeti ki: »Különböző nem-

zetközi kongresszusokon és értekezleteken találkozunk Lukács György magyar teoretikussal. Munkájában sok minden aggasztó. Az ember azt várná, hogy Lukács, aki hosszú éveig tartózkodott a Szovjetunióban és ismeri annak szellemi életét, meg kellene értenie, micsoda jelentősége van a népi demokráciák számára a mi szellemi életünkről való igaz információknak. Lukács azonban mindenütt és minden módon hallgatólagosan teszi túl magát a Szovjetunió kultúrtaapasztalatain.

Így ad Fadjejev legfelsőbb helyről nyomtatékot a Rudas »rendkívül szükséges és sürgős« követelésének: Nyilatkozzék Lukács, miért hallgatott olyan sokáig a Szovjetunió irodalmáról, művészetéről, filozófiájáról?

S ezzel kapcsolatban egyszerre találkozunk a törvénnyel is, mely előírja a hallgatást és a megszentelt hazugság tüneményével is. Rudas és Fadjejev után ugyanis Révai szintén úgy tesz, mintha itt valami általános elméleti kérdést kellene tisztázni, valóságos álarcosbált rendeznek a leterített Lukács körül, ahelyett, hogy a kérdésre az egyszerű igazsággal felelnének, mely ha ki szabadna mondani, nagyjában így hangzana:

— Megint úgy tesztek, mintha elfelejtenétek, hogy Lukács szóbanforgó tevékenysége Magyarországon az 1945—47-es évekre esik. Úgy tesztek, mintha elfelejtenétek, hogy akkor a legfőbb direktíva az volt, hogy válogatás nélkül és minden áron szaporítani kell a magyar párt tagjainak számát. Úgy tesztek, mintha elfelejtenétek, hogy a legnagyobb akadálya ennek az volt, hogy egyedüli támaszunk a megszálló Szovjetunió hadseregének és az általa szervezett rendőrségnek a hatalma volt. Ezt nem lehetett eltitkolni, de nekünk épp a Szovjetunió érdekében úgy kellett tenni, mintha nem így volna. Ezért óvakodtunk attól, hogy a Szovjetunióról a kellenél, a legszükségesebbnél többet beszéljünk. Ellességeink legfőbb fegyvere épp az volt, hogy mi Moszkva kreaturái vagyunk. Hogy ezt a látszatot elkerüljük, illetőleg, hogy ezt a tényt eltitkoljuk, a mi egész akkori propagandánk a Moszkvával való kapcsolataink elhallgatásán alapult. Ez is, mint minden amit tettünk, a Moszkvával való teljes egyetértésben történt. Erre megdönthetetlen bizonyíték, hogy az 1946 szeptember végén és október első napján megtartott III. magyar pártkongresszuson se Rákosi, se Révai, se Gerő, egyetlen egy szónok se éltette, egyetlen egyszer se Sztálint és ha említették a nevét, akkor vigyáztak rá, hogy magukról megfeledkezve ki ne rakják a neve mellé a moszkvai etikett szerint kötelező bölcs és nagy és végtelenül szeretett jelzőket. Röviden csak Sztálinnak mondták Sztálint. S hogy ezzel a taktikával a bölcs és nagy és végtelenül szeretett Sztálin mennyire egyetértett, arra legjobb bizonyíték, hogy a magyar kommunista pártnak ezen a kongresszusán képviseltették magukat kiküldötteikkel a jugoszláv kommunista párt, a román, az osztrák, a dán, a finn, az angol, a svéd, a francia, az olasz és a lengyel kommunista pártok, ellenben bizony a Szovjetunió kommunista pártja (bolsevikiek) nem. A vőlegény és menyasszony jobbnak látták, hogy ne dicsekedjenek egymással és az egymást kompromittálóan szoros kapcsolataival. Ez volt éppen az a bizonyos hozzásimulási politika. Akkor mi magyar kommunisták Jugoszlávia barátságával dicsekedtünk, mert Tito népszerűségén, tekintélyén és barátságán keresztül próbáltuk ellensúlyozni a mi népszerűtlenségünket és népszerűsíteni a népi demokráciát, a szocializmust, sőt közvetve a Szovjetuniót. A kongresszus jegyzőkönyvének tanúsága szerint a felszólalók mind Titot és csak Titot halmozták el akkor a nagy, a hős, a nagyilelkű

és nemes jelzőkkel. Nemcsak a Szovjetunióról hallgattunk; hallgattunk a saját 1919-es forradalmunkról is, a párt akkori mártírjairól is, általában a forradalomról és még a nagy orosz szocialista forradalomról is. Ennek megfelelően Lukács a »Nagy orosz realisták« című könyvének előszavában akkor nem használja a »kompromittáló« szocialista és a még kompromittálóbbr »forradalom« szót, hanem a körülményekhez hozzásimulva szépen körülírja a dolgot: »Amikor pedig az orosz nép 1917-ben győzelmesen megvívta a maga felszabadulási harcát...»*

Ez az, amiről hallgatni kell. A megszentelt hazugság tünevénye pedig e vita kapcsán abban mutatkozik meg, hogy mindenki úgy tesz — maga, Lukács is — mintha vitán felül állna, hogy a mai szovjetirodalom és művészet forradalmi és szocialista, mely értékben messze felülmúlja a »polgári« realistákat, holott ennek a felülről kormányzott, szellemében bürokratizált irodalomnak és művészetnek termékei se nem forradalmiak, se nem szocialisták, hanem apologetikusak és a legtöbb esetben nem is tartoznak az irodalom és művészet kategóriájába. S minden esetre — mondjuk például Gladkov, Geraszimov vagy Szimenov — hasonlíthatatlanul szegényebbek és sokkal-sokkal unalmasabbak, mint mondjuk Tolsztoj, Renoir vagy Ibsen.

8. Lukács önkritikájának legszomorúbb fejezete

Ezt röviden csak a legszomorúbb szóval lehet jellemezni. Teljes fegyverletétel ez. Amint a Szovjetunió irodalmának és művészetének vezető szerepéről van szó, megnémul minden ember. Mint tovább nem elemezhető, gondolkodást nem tűrő, szent dogma, »credo quia absurdum« kinyilatkoztatásszerű igazsága előtt borul le mindenki, aki nem akar a pokolba jutni. A pokol itt igen konkrétan, földien értelmezendő az irodalom és művészet mindentudó tábornoka, Zsdánov előtt, aki kinyilatkozta: »A szovjetirodalom a legeszeibb, a leghaladóbb, a legforradalmibb irodalom«.

Lukács tehát, akire Rudas a »rendkívül szükséges és sürgős« követeléssel revolvert szegzett, felemeli mind a két kezét és elmondja az előírásos litániát a következő »önkritikai« szavakkal:

»Nem állott kellő nyomatékkal előtérben a szovjetkultúra szerepe kulturális átalakulásunkban és ujjászületésünkben. Ez pedig minden kérdés középpontja. Egy mai Bacsányinak állandóan kellene hangsúlyozni: »Vigyázó szemetek Moszkvára vessétek!«

»Ennek a kérdésnek központi jelentősége abban is megnyilvánul, hogy tudatosan vagy öntudatlanul állandóan fennáll az értelmiség, az írók körében egy olyanfajta raffinált ellénállás a szocializmus, a szocialista kultúra ellen, hogy általában elismerik, sőt esetleg kifejezetten igenlik a szocializmust, ellenben elvetik annak konkrét és valóságos megtestesülését a Szovjetunió kultúrájában. Ez a kérdés ilymódon minden pozitív perspektíva központi kérdése. A szocializmus: valóság, még pedig egyféle és egyértelmű valóság: az, ami a Szovjetunióban megvalósult. Aki a valóságtól vagyis a Szovjetuniótól — eltekintve akar szocializmust, nem akarhatja azt igazán, sőt lényegében, objektíve ellenszegül neki... Aki tehát a magyar fejlődés sajátosságát komolyan veszi, annak aláhúzottan kell kiemelnie a Szovjetunió központi helyét egész létünkben és fejlődésünk-

* Lukács: A nagy orosz realisták, Szikra 1946. Előszó, 5. oldal.

ben... Új, minden eddiginél magasabbrendű irodalommal állunk szemben...«

Azután, hogy az igazhitűségét még jobban bebizonyítsa, kijelenti azt is, hogy ma a Szovjetunióban »természetesen a szovjetirodalom és művészet irányítása a Len'in-meghatározta vonalon fut«. És ennek bizonyítására olyan érvet hoz fel, mely igazán nem méltó Lukács intelligenciájához; érvet, mely a Rajk-féle perekben elhangzott »bizonyítékokra« emlékeztet:

»Hogy csak egy legújabb példát soroljak fel, a Petőfi ünnepségek alkalmával nálunk járt Scservina elvtárs, a filmügyek miniszter helyettese kiemelten hangsúlyozta az alkotó művészek teljes művészi szabadságát... (Szabad nép, augusztus 5.). Ugyanezt emelte ki Alekszandrov elvtárs, Sztalin-díjjal kitüntetett rendező. (Szabad nép, augusztus 7.)«

Ezek után már nem meglepő, ha ahelyett, hogy őszintén megmondaná az igazat, Lukács »önkritikájában« magyarázza, munkáiban mért hallgatott akkor mégis a szovjetirodalomról. Olyan magyarázatot ad, amit persze könnyű egyszerűen nevetségessé tenni: »A szovjetirodalom terén az én tudományos felkészültségem messze elmarad a tudás mögött, melylyel más téren rendelkezem.«

Hogy ezt a szomorú és lehangoló látványt, amit ilyen »önkritika« nyújt, ne nyujtsam tovább, de mégis láthatóvá tegyem az eltökéltséget, mellyel Lukács igyekszik folytatni az új körülményekhez való kénytelen »hozzásimulást«, álljon itt »önkritikájának« utolsó passzusa:

»Látjuk, bármilyen problémáját ragadjuk is ki irodalmunk fejlődésének a szocialista realizmus útján, mindig arra a következtetésre jutunk: »Vigyázó szemetek Moszkvára vessétek!« Ez az irányítás hiányzott eddigi kritikus tevékenységemből. Ezt a hiányt remélem már a közel jövőben kipótolni.«

Fadjevet azonban, illetőleg a felsőbb hatóságot, melynek szószólója, mint láttuk, még ez se elégítette ki. Révai, akinek az a szerep jutott, hogy Fadjejev útmutatása nyomán hivatalosan, a magyar párt nevében lezárja a vitát, megkísérelte, hogy illendőbb és kulturáltabb hangon írjon, mint Rudas vagy Fadjejev. Helyenként az embernek valósággal az a benyomása, hogy nagyon is kedve ellenére, kényszeredetten játssza el ezt a szerepét. Felveti a kérdést, hogy mi tette szükségessé ezt az egész vitát e könyvvel kapcsolatban, melynek első kiadása még 1947-ben jelent meg. Az egyik okot, amit különösen kiemel, rendkívül érdekesen így jelöli meg:

»... a Szovjetunióhoz, mint a mi példaképünkhöz és tanítónkhoz való viszonyunknak megszilárdulásával és népszerűsítésével kapcsolatban szükségképpen felmerült a szovjetkultúrának (és irodalomnak) kérdése az új magyar szocialista kultúra megteremtésében és meg kellett vizsgálni, vajjon nincsenek-e saját sorainkban olyan nézetek, amelyek alábecsülik a szovjetkultúrának vezető és példaképszerű szerepét és ezzel meglássítják, gátolják a mi saját magyar szocialista kultúránk (és irodalmunk) fejlődését.«

Rövid idő alatt kialakult egy tájékoztatóirodabeli szalónnyelv, igen szépen, sőt magasatosan hangzó szavakkal, melyek igen csunya és durva tényeknek nemcsak megnevezésére, hanem egyúttal — mint általában a szalónok nyelve — megnevezésére is, eltakarására is szolgál.

A »Szovjetunióhoz való viszonyunk megszilárdulása és népszerűsítése«, mely a vitát Révai szerint szükségessé tette, voltaképpen a Tájékoztató Iroda ama bizonyos nagy Határozata óta következett be Magyarországon. Mert ma már nyilvánvaló, hogy noha ez a Határozat közvetlenül Jugoszlávia ellen irányult, valójában, mint maga a Tájékoztató Iroda is, eszközül szolgált arra, hogy vele a kelet európai államokat legszigorúbban, legteljesebben és véglegesen a Szovjetunióban uralkodó bürokrácia rabláncára fűzzék. Azzal, hogy az egyetlen országot, mely valóban forradalomban született újjá s melyben valójában a proletariátus diktatúrája a hordozója a népi demokráciának, azzal, hogy Moszkvának sikerült a Jugoszláv Népköztársaságot kiközösíteni és blokád alá helyezni, a megszállyva tartott kelet európai államok Moszkva jóvoltából uralkodó rezsimjeinek minden ellenállási lehetősége megszűnt s magának a Kremlnek most már legkevésbé se kell tekintettel lenni a meghódított országok népeinek érdekeire vagy kívánságaira.

Amit Révai a »Szovjetunióhoz való viszonyunk megszilárdulásának és népszerűsítésének« nevével takar el, azt, nevén nevezve a dolgot Milován Gyilasz egyszerű nyelven így határoz meg:

»Megszüntetve a magántőkét, — mivelhogy annak »szabad« természeténél fogva nem lehet megszüntetni kapcsolatát a külső kapitalista világgal, holott ezzel a Szovjetunió csak biztosíthatja magának az egyeduralmi helyzetet, — és kifejlesztve az állami kapitalizmus és bürokrácia formáit a megszállyva tartott vagy félig megszállyt országokban, a Szovjetunió imperializmusa nem a régi klasszikus formában jelentkezik, hanem elfordított, »szocialista« külsőségekkel. Úgy jelentkezik, mint a hazai kapitalista kizsákmányolás alól »felszabadító« és mint az »idegen« kapitalista monopóliumok és esetleges hódítási kísérleteik ellen »védelmező«. Magának a kizsákmányolásnak a formái azonban nem újak, hanem a monopolisztikus kapitalista kizsákmányolás elsődleges tipikus formái. Éppen ez álcázta, hogy mi a kelet európai országok államformájának mai igazi lényege. A népi demokráciának, mint a proletárdiktatúra formájának palástja alatt (amely forma a valóságban és a maga tisztaságában kezdettől fogva csak Jugoszláviában létezett és létezik) ezek az országok mindjobban egy zsarnoki államkapitalista diktatúra gyarmataivá alakulnak és alakíttatnak át (mint például Románia) vagy félig gyarmatosított ország jellegét öltik (mint például Lengyelország)»*

Hogy Milován Gyilasz ezzel valóban fején találta a szöveget, hogy ez és csakis ez a titka az afféle »népi demokráciának«, amilyen a magyar, arra a Lukács körüli vita és annak a módja is egyik félremagyarázhatatlan bizonyítéka. Révai, a vitát be nem fejező, de a vita befejezésének szánt cikkében azt írja, hogy a párt megbecsüli a kvalitást és Lukács elvtársat kvalitásnak tekinti.

»Számítok további munkásságára és kívánatosnak tartom, hogy résztvegyen irodalmi és ideológiai életünkben. De ennek előfeltétele a komoly és következetes önkritika«.

Ez megint az a tájékoztatóirodás szalónnyelv. »A komoly és következetes önkritika«, melyet Révai követel, azt jelenti, hogy a mai Magyarországon mindenkinek komolyan és következetesen le kell mondani

* Milován Gyilasz: Savremene teme, Borba 1950. nov. 26.

minden önálló gondolatról és a bírálóknak még a kísérletéről is a Szovjetunióval szemben.

9. Utolsó szó az utolsó szóról.

Van két momentum Révai zárószavában, mely különös figyelemre tarthat igényt. A középkori skolasztika abban látta feladatát, hogy a dogmát és az emberi értelmet egymással kibékítse. Révai is megkísérli, hogy azt, amiben kételkedni **nem szabad**, amiben minden igazhívőnek a priori **hinni kell**, az elmélet segítségével »racionálisan is« bebizonyítsa. Teszi pedig ezt a következő módon: Hivatkozik a marxizmusnak ama megállapítására, hogy a kultúra mindig egy meghatározott társadalom gazdasági viszonyainak, magának a gazdaságnak felépítménye és hogy az a társadalom, amely a történelmi fejlődésnek magasabb fokán áll, szükségképpen kultúrájában is magasabbfokú. Minthogy a Szovjetunió társadalma a történelmi fejlődésnek magasabb fokát képviseli, mint a kapitalista és minden addigi társadalom, a Szovjetunió kultúrája — melyet Révai szocialista kultúrájának nevez — szükségképpen magasabbfokú kultúra, mint a kapitalista és minden eddigi kultúra. »Nincs olyan társadalom, melynek, ha gazdasága fejlettebb az előző társadalom gazdaságánál a kultúrája azonban kevésbé fejlett volna«. — Ezzel a formulával véli Révai bizonyítani, hogy a Szovjetunió kultúrája, művészete és irodalma szükségképpen leghaladóbb, élen haladó és példakép. Ez az egész bizonyítási eljárás valóban mintakép: mintaképe a marxizmus ellaposításának. Csak magának Marxnak arra a »Politikai gazdaságtan kritikájá«-hoz írt, töredékben maradt nevezetes bevezetőjére kell emlékeztetni, hogy nyilvánvaló legyen ennek az okoskodásnak sivár lapossága.

»Ami a művészetet illeti« — írja ott Marx — »ismeretes, hogy virágzásának bizonyos periódusai semmiféle arányban sem állnak a társadalom általános fejlettségével s ezek szerint a társadalom materiális alapjával sem...« Ugyanezen a helyen olvasható az az ismert marxi megállapítás is, hogy »a görög művészet és éposz még mindig normaként, mint elérhetetlen mintakép van érvényben«.

De Marx tekintélye nélkül is világos mindenki előtt, hogy a termelőeszközök fejlődési útja a kevésbé kifejlett formáktól a fejlettebb, az egyre fejlettebb formákhoz vezet. A bronzkorszaktól az atomenergia koráig világos e fejlődésnek útja és iránya. De állíthatja-e valaki, — aki képes művészi élményre, aki valaha is átélte annak a tüneménynek a valóságát, melynek neve szépség, — állíthatja-e bárki is, akinek van érzéke a művészet iránt, hogy a művészi alkotás **ugyanolyan értelemben** egyre tökéletesedő, haladó, mint ahogy a társadalmi fejlődés, vagy a termelőeszközök fejlődése magán viseli a haladás jellegét. Milyen mértékkel lehet például arra a következtetésre jutni, hogy a német hősi éposz, a »Nibelungenlied« fejlettebb és nagyobb művészi értéket képvisel, mint Homérosz Iliásza? Holott a hűbéri társadalom, ami a gazdaságát illeti, kétségtelenül magasabb fejlődési fokot jelent, mint a rabszolgamunkán alapuló társadalmi szervezet.

Az igazság az, hogy a történelem folyamán az emberi öntudat, az emberi érzékenység és az emberi követelmények egyre fejlődnek, növekszenek, elmélyülnek, de hogy ez a fejlődés, hogy jut kifejezésre abban a különleges szférában, melyet művészetnek nevezünk, ezt nem lehet

»tekintélyek« parancsszavára elintézni. Ezt szabadon és kritikusan kell megvizsgálni, itt szabad és kritikus kutatómunka vezethet csak el oda, hogy majd egyszer kiépüljön a marxista esztétika tudománya.

De vajjon véletlen-e, hogy a Szovjetunióban nemcsak, hogy nem született meg ez a marxista esztétika, hanem nyoma sincs a munkának, melynek eredménye majd egyszer egy ilyen tudomány megszületése lehetne? Vajjon lehet-e egyáltalán még csak beszélni is egy marxista esztétika megteremtéséről egy országban, amelyben azt állítják, hogy a szocialista, sőt a kommunista kultúra megvalósítható bürokratikus rendszabályok segítségével, oly csalhatatlan rendeletekkel, melyeknek végrehajtása felett az NKVD és egy egész lélektelen, bálványá vált és kegyetlen óriási állami apparátus őrködik? Lehet-e szocialista művészetről vagy általában művészetről még csak beszélni is akkor, ha a lenini párt-szerűséget az irodalomban úgy értelmezik, ahogyan azt egészen a moszkvai bürokraták szellemében, az ő magyar helytartójuk, Révai József teszi:

»A szocialista társadalomban, amely épül (és amely már felépült) a nép nem óhajtja, hogy már »kész« irodalmi műveket, bocsánat a kifejezésért — »konfekciós« irodalmat vásároljon, hanem beleavatkozik magába az alkotó munkába, megmondja, hogy mit és hogyan akar, igyekszik, hogy megnyerje az írókat ahhoz, hogy az ő műveiket »mértékre készítsék« és a nép »testére szabják«. A párt vezetése végső fokon azt jelenti, hogy a nép »megrendeléseit« kézbesíti...«.

És ha így »vezetik« az irodalmat, akkor Révai még panaszkodik »az ábrázolás shematizmusára« a magyar »szocialista« irodalomban.

»Egy vers attól még nem lesz jó szocialista vers, hogy a párt — kis vagy nagy betűvel — ott szerepel benne, mint elkerülhetetlen külső kellék...«

És ugyanaz a Révai, aki az irodalmi megrendelésekről beszél, arra biztatja a »szocialista« írókat, hogy legyenek bátrabbak, hogy őszintébbnek kellene lenniük és nem »az állandó lelkesedés« állapotában. Ezt ugyanaz a Révai mondja, aki résztvesz olyan »vitában«, mint amelyen ez a Lukács-körül.

Egyrészt Révai látja és belátja, hogy nem irodalom és nem művészet az, ami »megrendelések« terméke és amit »a nép testére szabnak« (mellesleg mondva Zsdánov nem a nép és nem a nép testéről, hanem a mandarinokról van szó) — másrészt ugyanez a Révai az irodalom párt-szerűségét úgy fogja fel, hogy annak egy bürokratikus oligarchia pillanatnyi taktikai érdekeinek kell magát alárendelnie.

Ez a »vita«, amely nyilvánvalóan rendeletre készült, hogy megtörjön minden ellenállást a könyörtelen szellemi deszpotizmussal szemben, leplezte nemcsak a rezsimet, amelyet a Szovjetunió kényszerített rá a keleteurópai országok népeire, hanem leálcázta annak az emberhez nem méltó kultúra-ellenes állapotnak egész szellemi és erkölcsi nyomorát, amelynek a Tájékoztató Iroda szalónnyelve »a szocialista kultúra« elnevezést adja.